

A RES, QUAE PONDERE NUMERO MENSURA CONSTANT MIBENLÉTE A FORRÁSOK ÉS A SZEKUNDÉR IRODALOM TÜKRÉBEN¹

ERDÖDY János
egyetemi adjunktus (PPKE JÁK)

1. Bevezető gondolatok

A „helyettesíthető” dolog fogalma ismeretes mind a hatályos polgári jogokban, és ismert volt már római jogban is. Ami a modern polgári törvénykönyvek szabályozásait illeti, definíció-szerűen lehet találkozni ezzel a fogalommal a német Bürgerliches Gesetzbuch 91. §-ában: olyan ingó dolgok tartoznak ebbe a körbe, amelyek a forgalomban szám, mérték vagy súly szerint kerülnek meghatározásra.² Ehhez képest az OPTK híján van egy hasonló definíciónak, akárcsak az olasz vagy a francia törvények. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy az osztrák ABGB és olasz Codice civile a kölcsönrel foglalkozó szakaszaikban egyaránt használják a helyettesíthető dolog kifejezést.³ Ezzel szemben a francia Code civil a hasonló tartalmú szakaszában nem

¹ Jelen tanulmány a „Radix omnium malorum. A pénzzel összefüggő egyes római dologi jogi kérdésekről” című doktori értekezésem (Budapest, PPKE JÁK, 2012.) vonatkozó fejezetének részben átdolgozott, részben bővített változata.

² Vö. BGB § 91: Vertretbare Sachen im Sinne des Gesetzes sind bewegliche Sachen, die im Verkehr nach Zahl, Maß oder Gewicht bestimmt zu werden pflegen. A BGB-ben található további feltalálási helyekre nézve ld. Thomas RUFNER: *Vertretbare Sachen? Die Geschichte der res, quae pondere numero mensura constant*. Berlin, Duncker und Humblot, 2000. 19.

³ Vö. ABGB § 983: „Im Darlehensvertrag verpflichtet sich der Darlehensgeber, dem Darlehensnehmer *vertretbare Sachen* mit der Bestimmung zu übergeben, dass der Darlehensnehmer über die Sachen nach seinem Belieben verfügen kann. Der Darlehensnehmer ist verpflichtet, dem Darlehensgeber spätestens nach Vertragsende ebenso viele Sachen derselben Gattung und Güte zurückzugeben.” Hasonlóan ABGB § 984 (1): „Gegenstand eines Darlehensvertrags können Geld oder *andere vertretbare Sachen* sein.” Codice Civile § 1813: „Il mutuo è il contratto col quale una parte consegna all'altra una determinata quantità di danaro o di *altre cose fungibili*, e l'altra si obbliga a restituire altrettante cose

használja a helyettesíthető dolog kifejezést; a kölcsön körében az elfogyaszthatóságot tartja döntő jelentőségűnek. Ezt a felfogást már eleve tükrözi a kölcsön eme fajtájának elnevezése is (prêt de consommation), amit utóbb a törvényi meghatározás szintén megerősít.⁴ Már ezen a ponton hasznos lehet arra is felhívni a figyelmet, hogy az ABGB, a Codice civile és a Code civil normaszövegei abból a szempontból is jelentősek, hogy kitűnik belőlük, hogy a modern polgári jogok miként értelmezik a generikus szolgáltatást: ugyanabból a fajtából ugyanannyit és ugyanolyan minőségben kell, hogy visszaadjon az adós, mint amit eredetileg kapott. Szólni kell még a magyar Polgári Törvénykönyv vonatkozó szabályáról is. Megállapítható, hogy a törvényben egyetlen helyen fordul elő a helyettesíthető dolog kifejezés: a letét különös nemei körében kerül említésre a pénz és más helyettesíthető dolog a letét tárgyaként.⁵ Eme rövid hatályos jogi kitérő nyomán elegendő mindössze egy-két tan-, illetőleg kézikönyvet átlapozni a romanisztika hazai és nemzetközi irodalmából ahhoz, hogy nyilvánvalóvá váljék: az említett osztrák és olasz példák egyfelől a római jogi *mutuum*, másfelől a *depositum irregulare* modern továbbéléseinek tekinthetők. Kévsébé mondható el mindez a francia példáról (prêt de consommation), mivel a Code civil idézett helyén a használat által felemészthető dolgokról esik szó, vagyis a francia Polgári Törvénykönyv a kölcsön eme fajtája körében az elhasználható dolgokat említi az ügylet potenciális tárgyaként. Könnyű belátni, hogy a helyettesíthető (**res fungibiles*) és az elfogyasztható dolgok (**res consumptibiles*) köre nem feltétlenül, és nem minden esetben esik egybe.⁶ Mindezek alapján indokolt lehet áttekinteni, hogy mit is jelentett pontosan a „helyettesíthető dolog” mint fogalomkör római jogban.

2. Helyettesíthető dolgok – **res fungibiles* vagy *res, quae pondere numero mensura constant*?

A *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriája megtalálható Gaius institúcióiban (Gai. 2, 196; 3, 90), valamint – az utóbbival lényegében egyezően – Iustinianus institúcióiban is (Inst. 3, 14 pr.).⁷ Ezen túlmenően, a vizsgált kifejezés

della stessa specie e qualità.”

⁴ Code Civile § 1892: „Le prêt de consommation est un contrat par lequel l’une des parties livre à l’autre une certaine quantité de *choses qui se consomment par l’usage*, à la charge par cette dernière de lui en rendre autant de même espèce et qualité.”

⁵ Vö. Ptk. 472. §: „Ha a letét tárgya pénz vagy *más helyettesíthető dolog*, és a megállapodás szerint a letéteményes később ugyanolyan dolgot ugyanolyan mennyiségben köteles visszaszolgáltatni, a kölcsön szabályait kell alkalmazni azzal az eltéréssel, hogy a visszaadás helyére és idejére a letét szabályai irányadók, és hogy a letevő követelésébe csak a letéttel kapcsolatos ellenkövetelést lehet beszámítani.”

⁶ Ennek kapcsán a Szabó Marcipán Múzeum szobrai hozhatók fel példaként: kétségtelen, hogy a kérdéses szobrok elfogyaszthatóak lennének, minthogy az alapanyagul szolgáló marcipán, mint élelmiszer, maga is elfogyasztható dolog, a helyettesíthetőség azonban ezekben legalábbis kétséges. Ezzel egyezően ld. FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és institúciói*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2011.¹⁶ 280.

⁷ A két lényegileg egyező szöveg egyaránt a *mutuum* kérdésével foglalkozó nagyobb szerkezeti egység-

az idézett formában 12 helyen található meg a Digesta szövegeiben.⁸ Ehelyütt mindenképpen meg kell említeni egy olyan Digesta-textust is, amely eltérő formában ugyan, de lényegét tekintve ugyanezzel a kategóriával foglalkozik.⁹ A helyettesíthető dolgok kapcsán gyakrabban használt, *res fungibiles fordulat ugyanakkor nem forrásszerű: ennek használata Ulrich Zasius (Udalricus Zasius) nevéhez köthető. A *fungibilis* kifejezés etimológiailag a *fungor* igére, valamint a *functio* főnévre vezethető vissza: valamilyen szolgáltatást teljesíteni, kötelezettségnek eleget tenni, hivatalt betölteni. Az ebből származtatott *functio* szó egyebek mellett jelent még értéket, érvényességet, valamint – marginálisan ugyan – célt is.¹⁰ A nem forrásszerű kifejezés Digesta-beli eredője a paulusi *suo functionem recipiunt* fordulat. Az ezt tartalmazó, a *mutuum*mal foglalkozó textus a szövegben említett dolgok egymással való felcserélhetőségét, illetőleg a fajtán belüli egyediség hiányát hangsúlyozza.¹¹

ben található mind Gaius, mind Iustinianus intéstúcióiban. Ezekkel egyező tartalmú még a Digestában az alábbi szöveg: Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.).

⁸ Vö. Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.); Paul. D. eod. 2, 3 (28 ad ed.); Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.); Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicom.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.). Ezekon felül megemlítendő még, hogy Ulpianusnál is előfordul a triász (Ulp. 6, 8 és 24, 7).

⁹ Ld. pl. Ulp. D. 13, 3, 1pr. (27 ad ed.): „... res [...] quae [...] in pondere sive in mensura constant...”. A szekundér irodalom (Rüfner) ebbe a csoportba sorolja még Paulus egyik szövegét (Paul. D. 6, 1, 6 [6 ad ed.]) szövegét is, továbbá egy Gaius-fragmentumot (Gai. 3, 175) is, amelyek bár lényegileg igen hasonló tartalmúak az eddigiekhez, véleményünk szerint ugyanakkor mégsem sorolhatók maradéktalanul ebbe a csoportba, mivel a *pondere – numero – mensura* triászából eme szövegekben, általános értelemben *expressis verbis* csak a *mensura* fordul elő, *pondus* és *mensura* csak a *materia* vonatkozásában. Legalábbis a Paulus-hely vonatkozásában azonban Rüfner besorolása és érvelése mellett szól ugyanakkor az a tény, hogy számos egyéb fordulat (*genus – species, qualitas*) is megjelenik ebben a szövegben; ezek a fordulatok pedig más szövegekben (vö. pl. Ulp. D. 7, 1, 15, 4 [18 ad Sab.]; Paul. D. 12, 1, 6 [28 ad ed.]; Ulp. D. 30, 34, 3 [21 ad Sab.]; Pap. D. 46, 3, 94, 1 [8 quaest.]) a triászsal fémjelzett kategória értelmezésével függnek össze. Ezen túlmenően utalni kell arra is, hogy maga a szerző is jelzi, hogy a kérdéses textusok fogalmazása az eddig említett szövegektől eltér. Részletesen ld. RÜFNER i. m. 25.

¹⁰ Vö. ERICH GENZMER: »Pondere, numero, mensura«. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* I. (1952) 472. Ehhez még ld. HERMANN GOTTLIEB HEUMANN – EMIL SECKEL: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Jena, Verlag Gustav von Fischer, 1926. s. v. '*functio*', '*fungi*'; ALFRED ERNOUT – ANTOINE MEILLET: *Dictionnaire étimologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris, 1951.³ s. v. '*fungor*'; FINÁLY HENRIK: *A latin nyelv szótára*. Budapest, Franklin-Társulat, 1884. s. v. '*functio*'. Ehhez képest szűkebb értelemben ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. '*functio*', '*fungi*', ahol mindkét szócikk csak valaminek a végrehajtását, kivitelezését, teljesítését hangsúlyozza.

¹¹ Ehhez ld. H. ERMAN: D. (18,1) 1 pr. *Zeitschrift der Savigny Stiftung. Romanistische Abteilung* XXII. (1901) 167.1; GIUSEPPE GROSSO: Corso di diritto romano. Le cose. *Rivista di Diritto Romano* I. (2001) 80.; BESSENYŐ ANDRÁS: *A pénz problémája a római magánjogban*. Kandidátusi értekezés. Pécs, 1994. 3.¹; RÜFNER i. m. 93.

Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.):

Mutui datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensura consistunt, quoniam eorum datione possumus in creditum ire, quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie: nam in ceteris rebus ideo in creditum ire non possumus, quia aliud pro alio invito creditori solvi non potest.

A szövegből jól kitűnik az a gondolati háttér, amely alapján kialakult a helyettesíthető – helyettesíthetetlen dolgok (**res fungibiles* – **res non fungibiles*) kategóriapárjának mikénti felfogása: a helyettesíthető dolgok vonatkozásában általános nézet, hogy ezek olyan dolgok, amelyeket súly, szám, mérték szerint szokás meghatározni.¹²

Előfordul olyan eset, amikor a szekundér irodalom a „generikus dolog”, illetve a „specifikus dolog” fordulatokat használja.¹³ Ez a terminológia talán abból eredhet, hogy a helyettesíthető és helyettesíthetetlen dolgok kategóriái nem elsősorban dologi jogi szempontból, tehát ha úgy tetszik nem „önmagukban” bírnak jelentőséggel; a két dologosztály közötti különbségnek a kötelmi jogban a szolgáltatások, illetőleg egyes szerződések viszonylatában van komoly hozadéka.¹⁴ Ez lehet az oka az egyes szerzők¹⁵ által használt „generikus”, illetve „specifikus dolgok” terminusának. Első tekintetre eme kifejezések használata meglehetősen aggályosnak tűnhet, abból a szempontból azonban mégsem minden alap nélküli fordulatok ezek, hogy a „generikus dolog” kifejezés olyan dolgokra utal, amelyek vonatkozásában korlátlan helyettesítési lehetőség áll fenn egy bizonyos fajtán, azaz *genuson* belül.¹⁶ Erre olyan módon kerülhet sor, hogy az adott *genushoz* tartozó meghatározott mennyiség ugyanabba a *genusba* tartozó, ám más egyedekből álló ugyanakkora mennyiséggel minden továb-

¹² Ld. pl. MARTON Géza: *A római magánjog elemeinek tankönyve*. Debrecen, 1943. 137.; BESSENYŐ András: *Római magánjog. A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2010. 264.; FÖLDI–HAMZA i. m. 280.; MARIO TALAMANCA: *Istituzioni di Diritto Romano*. Milano, 1990. 384–385.; KOLOSVÁRY Bálint: A tulajdonjog. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar magánjog V. Dologi jog*. Budapest, Grill Kiadó, 1942. 20.; ALMÁSI Antal: *Dologi jog I*. Budapest, A TÉBE Kiadóvállalata, 1928. 63–64. Megemlítendő, hogy Almási egyrészt – a BGB-hez hasonlóan – azt hangsúlyozza, hogy a helyettesíthetőség kizárólag az ingó dolgok sajátossága – ekként nem lesz helyettesíthető a lábon álló termés. Másfelől kiemelendő, hogy a helyettesíthetőséget szubjektív értelemben fogja fel, amikor rámutat, hogy nem kizárt, hogy szerződő felek adott esetben az egyébként helyettesíthető ingókat nem helyettesíthetőnek, vagy éppen fordítva: a nem helyettesíthetőket helyettesíthetőnek nyilvánítsák. Lényegében hasonlóan még Pietro BONFANTE: *Corso di diritto romano. La proprietà. II, I*. Milano, Giuffrè, 1968. 107.

¹³ Ld. pl. Cesare SANFILIPPO: *Istituzioni di diritto romano*. Rubbettino Editore, 2002.¹⁰ 74–75.

¹⁴ Ld. pl. Adolf BERGER: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. New Jersey: Clark, 20108. s. v. ‘genus’; KASER i. m. 495.

¹⁵ Vö. SANFILIPPO i. m. 74–75 a kötelmi jogi példákkal; BENEDEK (1966) i. m. 252., a *legatum per vindicationem* kapcsán.

¹⁶ Vö. SANFILIPPO i. m. 74.: „[...] presentano quindi un’illimitata possibilità di sostituzione nell’ambito del *genus* [...]”.

bi nélkül helyettesíthető.¹⁷ Ehhez képest a „specifikus dolgok” vonatkozásában eme helyettesítési lehetőség kizárt, minthogy az ebbe a körbe tartozó minden egyes dolog egyedi.¹⁸ Ezen a ponton első tekintetre látszólag szükségesnek mutatkozik a *genus – species* kategóriáinak vizsgálata. Mindazonáltal azért hangsúlyozzuk, hogy a vizsgálódás szükségessége mindössze látszólagos, mert egyfelől a *res, quae pondere numero mensura constant* körében az említett fogalmak teljes tartalmának csupán egy apró szegmentuma bír relevanciával, másfelől pedig különösen a pénz helyettesíthető volta szempontjából nincs primer jelentősége a *genus – species* kérdésének, ekként *genus* és *species* fogalmainak teljes körű vizsgálata jó eséllyel eltértené a vizsgálódást eredeti irányától.¹⁹ A *genus – species* kifejezések a filozófiában külvilági létezők nem és fajta szerinti osztályozására szolgálnak: a *genus* tágabb kategóriát képvisel, mint a *species*, amely logikailag csak valamely *genuson* belül képzelhető el.²⁰ A római jogászok munkáiban a két fogalom²¹ nem minden esetben azonos tartalommal, és nem is mindenkor a fentiekben jelzett viszonyrendszerben fordul el.²² Nem egy esetben lehet találkozni eme fogalmak felcserélésével²³, illetőleg más

¹⁷ Vö. SANFILIPPO i. m. uo.: „[...] ogni quantità di esse è sostituibile con altrettanta quantità («tantundem») prelevata dallo stesso genere [...]”.

¹⁸ Vö. SANFILIPPO i. m. 75.: „[...] constituendo ciascuna un *unicum* [...]”.

¹⁹ A *genus – species* fogalompár vonatkozásában mind a mai napig mértékadó feldolgozását Mario Talamanca római professzor 1977-es munkája. Mario TALAMANCA: *Lo schema 'genus – species' nelle sistematiche dei giuristi romani*. In: *La filosofia greca e il diritto romano (Roma, 14–17 aprile 1973)*. Tomo II. Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1977. Figyelemmel arra, amit fentebb az egyes szerzők által használt „generikus dolog”, illetve „specifikus dolog” kifejezésekkel kapcsolatosan jeleztünk, megjegyzendő, hogy a nemrégiben elhunyt romanista „generikus” és „specifikus kötelmek” között tesz különbséget, amely kifejezés használhatósága mellett szintén lehet érveket felhozni. Vö. pl. TALAMANCA (1977) i. m. 279.: „Nella contrapposizione fra obbligazioni di genere ed obbligazioni di specie [...]”. A hazai szakirodalom a közelmúltban gazdagodott egy olyan értekezéssel, amely önálló fejezetet szentel ennek a témának. Ld. DELI Gergely: *A generális klauzulák dogmatikai, történeti és összehasonlító elemzése, különös tekintettel a jöerkölcsebe ütköző szerződések tilalmára*. Doktori értekezés. Budapest, PPKE JÁK, 2009. 44–53.

²⁰ Vö. Ted HONDERICH (ed.): *The Oxford Companion to Philosophy*. Oxford University Press, 2005.² s. v. ‘genus and species’; RÜFNER i. m. 76.; DELI i. m. 45.

²¹ Ezek a fogalmak görög eredetre vezethetők vissza: mindkettő a dialektikából származtatható. Ehhez ld. részletesen Paul SOKOLOWSKI: *Die Philosophie im Privatrecht. Bd. I. Sachbegriff und Körper in der klassischen Jurisprudenz und der modernen Gesetzgebung*. Halle, 1902. 291. és 469.; TALAMANCA (1977) i. m. 20.sk.; Martin Josef SCHERMAIER: *Materia. Beiträge zur Frage der Naturphilosophie im klassischen römischen Recht*. Köln–Weimar–Wien, Verlag Böhlau, 1992. 278.

²² Ezzel egyezően Remo MARTINI: «Genus» e «species» nel linguaggio gaiano. In: *Syntelesia Vincenzo Arancio-Ruiz I*. Biblioteca di Labeo II. Napoli: Editore Jovene, 462.; DELI i. m. 45. Megemlítendő, hogy Berger is kiemeli ebben a vonatkozásban, hogy a *genus* kifejezés alkalmazására sor kerül keresetek (*genus actionis*), szerződések, vagy akár a birtok (*genera possessionum*) vonatkozásában is. Ld. BERGER i. m., s. v. ‘genus’.

²³ Így például egy, a generikus szolgáltatások kérdésköréhez kapcsolódó Ulpianus-véleményben (Ulp. D. 46, 3, 29 [38 ad ed.]) is, ahol a remekjogász a pénzt, az olajat, illetve a gabonát *species communisként* jeleníti meg, amely a létezők egy meghatározott osztályát, egy *ultima speciest* képviselnek. Vö. TALAMANCA (1977) i. m. 281., még további példákkal is.

viszonyrendszerbe helyezésével.²⁴ Helytálló tehát Talamanca megállapítása, amely szerint egyfajta terminológiai sokféleséggel állunk szemben: egyfelől adott a *genus* kifejezésnek egy olyan értelmezése, amely valamely osztályozás eredményeként áll elő, másfelől pedig *genus* felfogható olyan értelemben is, mint amely valamilyen egészet jelöl, amelynek egyedei közös jellemzővel rendelkeznek.²⁵

Ami miatt szükséges lehet a *genus* és *species* fogalmainak *per tangentem* említése, az Paulus egyik, Rűfner által behatónak és tanulságosnak nevezett²⁶ véleménye (Paul. D. 12, 1, 2, 1 – 3 [28 ad ed.]), amelyben központi helyen szerepel a *quia in genere suo functionem recipiunt per solutionem quam specie* fordulat, amelynek nyomán egy dolog helyettesíthetőségének közkeletű felfogása kialakult.²⁷ A múltban a vizsgálódás tárgyát képező szöveget általánosságban interpoláltak tartották, amely nézetre Rűfner is utal, amikor rámutat a szöveg nyelvi-szemantikai hibáira, jelesül a hiányzó hasonlító szerkezetre, valamint a *functio* szó ebben a körben tisztázatlan jelentésére.²⁸

Az eddigiekből látható tehát, hogy a helyettesíthető dolgokra utalás a forrásokban a *res, quae pondere numero mensura constant* formában lelhető fel; a **res fungibiles* fordulat nem forrásszerű. A hivatkozott és idézett forráshelyek kapcsán a szekundér irodalom utal a némely szövegekben közös kifejezésként megjelenő *quantitas* kifeje-

²⁴ Erre jó példaként szolgálhat Marcianus azon véleménye (vö. Marci. D. 19, 5, 25 [3 reg.]: „[...] *quod autem indebitum datur, aut ipsum repeti debet aut tantundem ex eodem genere [...]*”), amelyben a *genus* ellenpárja *ipsum*. Más véleményben (Iul. D. 45, 1, 54 pr. [22 dig.]) bár *genus* ellenpárja ténylegesen *species*, azonban ez utóbbi fogalom mégis valamely *individuumot* jelöl. Ld. részletesen TALAMANCA (1977) i. m. 282., és különösen 762. sz. jegyzet. Ugyanígy megemlítendő Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.) textusa, amelyben az első mondat *genus* és *species* fogalmait veti egybe („[...] *appellatio enim rei non genus, sed speciem significat*”). Ezt követően azonban Octavenusra hivatkozva már *materia* és *species* áll egymással szemben („[...] *quod infectae quidem materiae pondus, signatae vero numerum, factae autem speciem dici oportet [...]*”), így tehát a *species* teszi egyedivé a dolgot, vagyis olyaná, amely jellemzőktől mentes *materia* kontrapozíciójaként szolgálhat. Következésképpen a *speciesre* hivatkozás az *appellatio rei* körében arra utal, hogy egy dolog megnevezése nem a fajta, hanem a faj megnevezését, azonosítását jelenti. Vö. SOKOŁOWSKI i. m. 52.; SCHERMAIER i. m. 278. Megjegyzendő, hogy léteznek olyan szövegek is (Pomp. D. 34, 2, 1, 1 [6 ad Sab.]; Mod. D. 34, 2, 9 [9 reg.]), amelyek egymással való összehasonlítása nyomán arra a megállapításra lehet jutni, hogy a *genus* kifejezés az egyikben, valamint a *species* fordulat a másikban közel ugyanazt a jelentést hordozza. Ennek oka a konkrét szövegek kapcsán az, hogy a végrendeleti juttatás körében különbséget kell tenni *argentum* és *certum genus argentum* között. Az előbbi esetében van lehetőség arra, hogy *eadem aestimatio* esetén az örökös pénzben adja ki a hagyományt, ám *certum genus argentum* esetén ez a lehetőség nem adott, ekkor ugyanis *materia* is számításba veendő. Ebből következik, hogy *materia* az örökhangyó által hátrahagyott nyersanyag fajta és mennyiség megjelölésére szolgál, amelynek ellentétéként szerepel ezeken a helyeken *genus*, illetve *species*. Ehhez ld. TALAMANCA (1977) i. m. 280; SCHERMAIER i. m. 284–287.

²⁵ TALAMANCA (1977) i. m. 280.

²⁶ „Der [...] Text [...] ist ebenso ausführlich wie aufschlußreich [...]”. Vö. RÜFNER i. m. 34.

²⁷ Ld. KASER i. m. 3827. Ezzel egyezően RÜFNER i. m. 37–38. Az eme elnevezéssel kapcsolatos probléma abban érhető tetten, hogy nem lehet éles határvonalat húzni valamely, lényegében szubjektív alapon álló fajtamegjelölés, illetőleg egyes dolgok objektív felcserélhetősége közé. Vö. RÜFNER i. m. 78.

²⁸ Vö. RÜFNER i. m. 37., további irodalommal.

zésre, valamint a *genus* és *species* kategóriapárra is.²⁹ Ezek közül főként a *quantitas* az, amely – nagyjából a pandektista irodalomban – a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának szinonimájaként fordul elő.³⁰ A *qualitas* fogalmával kapcsolatosan a *certum dare* kifejezés értelmezése bír központi jelentőséggel³¹, Paulus egy véleményének elemzése alapján.³²

Paul. D. 12, 1, 6 (28 ad ed.):

Certum est, cuius species vel quantitas, quae in obligatione versatur, aut nomine suo aut ea demonstratione quae nominis vice fungitur qualis quantaque sit ostenditur. Nam et Pedius libro primo de stipulationibus nihil referre ait, proprio nomine res appelletur an digito ostendatur an vocabulis quibusdam demonstratur: quatenus mutua vice fungantur, quae tantundem praestent.

A textusból látható, hogy római jog szerint egy kötelmet annak tartalma szempontjából akkor tekintettek *certumnak*, ha a kötelem tárgyakként vagy egyedileg meghatározott dolog szerepelt, vagy *res, quae pondere numero mensura constant*, amely utóbbi esetben a fajta éppen a mennyiség megjelölése által válik meghatározottá. Következésképpen a *res, quae pondere numero mensura constant* arra használható, hogy tárgyak olyan körét határozzuk meg általa, ahol a mennyiség megadása elegendő a *certum datio* megvalósulásához. Ehhez képest a *quantitas* kifejezés ehelyütt inkább a dolgok valamely sajátosságát jelöli.³³ Mindezek alapján elfogadható a szekundér irodalom ama ítélete, hogy nincs egyértelmű forrásbizonyíték arra nézve, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* és a *quantitas* egymás szinonimái lennének, ugyanakkor ilyen forrásbizonyíték hiányában kizárni sem lehet, hogy némely esetekben a két kategória egymást átfedné. Ez utóbbi vélekedés azzal indo-

²⁹ Vö. BONFANTE i. m. 108.; RÜFNER i. m. 25–26. Ehhez ld. még HEUMANN–SECKEL s. v. ‘*quantitas*’.

³⁰ A pandektista irodalomban a szám, súly, mérték szerint meghatározott dolgok körében a *quantitas* szó *corpus* vagy *species* ellentétéként jelenik meg; különösen pedig egy meghatározott pénzösszeg megjelölésére használatos ez a kifejezés. Eme felfogás egyik legjelentősebb képviselője Savigny, aki – többek közt – azt hangsúlyozza, hogy a *qualitas* egy dolog valamilyen általános tulajdonságára vonatkozik, mint amilyen például a terjedelem, a mérték, így érthető módon a forrásokban ez azokra a dolgokra vonatkozik, amelyeket a fajtán belül szám, súly vagy mérték alapján szokás meghatározni. Részletesen ld. Friedrich Carl von SAVIGNY: *System des heutigen römischen Rechts*. Band 5. Berlin, 1841. 123., és különösen b) jegyzet.

³¹ Vö. Max KASER: *Das römische Privatrecht I-II*. Handbuch der Altertumswissenschaft X. 3. 3. 1-2. München, C. H. Beck’sche Verlagsbuchhandlung, 1971.² 492. Ami a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriáját mint önálló dologosztályt illeti, ennek kapcsán Kaser a *genus* és a *species* egymással való szembenállását hangsúlyozza. Véleményének alapja, hogy ebbe a kategóriába olyan dolgok tartoznak, amelyek vonatkozásában az egy adott fajtához tartozás számít döntőnek a forgalom szempontjából, nem pedig a dolgok egyedisége („[...] es im Verkehr [...] auf die Gattungszugehörigkeit (*genus*), nicht auf das individuelle Stück (*species*) ankommt [...]”). Ld. KASER i. m. 382.

³² Ezzel egyezően KASER i. m. 382., 492.; RÜFNER i. m. 27.

³³ KASER i. m. 492.; RÜFNER i. m. 26.

kolható, hogy a *quantitas* mennyiséget jelent, a *res quae pondere numero mensura constant* pedig bizonyos dolgok súly, szám, mérték szerint körülhatárolt, tehát meghatározott mennyiségét jelöli.³⁴

3. A kifejezések eredete

Ami a kifejezésben szereplő triász (*pondere, numero, mensura*; μέτρον, ἀριθμός, σταθμός) eredetét illeti, már az Ószövétségben is előfordul a súly, szám, mérték szerinti rendezésre hivatkozás:³⁵ a triász feltehetően görög eredetre vezethető vissza, használatának hátterében pedig egyfajta technikus értelemben vett pontosság iránti igény érhető tetten.³⁶ A latin irodalomban elsőként Varro *De lingua latina* című munkájában jelenik meg, a jogi irodalomban pedig minden valószínűség szerint Octavenus lehetett az első, aki mintegy jogi szakkifejezésként használta.³⁷ Ugyanakkor érdemes arra is rámutatni, hogy még ha a kifejezés *terminus technicus* volt is, pontos, kidolgozott jelentéssel semmiképpen sem bírt.³⁸ Mindent egybevetve, kétségtelen, hogy a triásznak a római jog forrásaiban való pontos megjelenését és eredetét lehetetlen megállapítani. Jelezni kell ugyanakkor, hogy Genzmer feltételezése szerint a kifejezés átvétele legkorábban a köztársaság utolsó százada során történhetett.³⁹ Erre az időre tehető ugyanis, amikor a rómaiak – görög hatásra – létre kívánták hozni a római jogtudományt (*science de la jurisprudence romaine*).⁴⁰ A magunk részéről helyesebbnek tartjuk Rűfner megállapítását, aki szerint a triász római jogban való megjelenésének inspirációját a fentebb említett technikus pontosság adta.⁴¹

³⁴ RÜFNER i. m. 26–27.

³⁵ Vö. Sap. 11, 20: „*Sed et sine his uno spiritu poterant occidi, / persecutionem passi a iustitia, / et dispersi per spiritum virtutis tuae. / Sed omnia in mensura et numero et pondere disposuisti.*”

³⁶ Vö. GENZMER i. m. 478–482.; RÜFNER i. m. 29., és különösen 53. sz. jegyzet. Genzmer a hivatkozott helyen részletesen kitér arra is, hogy Platón mely munkáiban hol, és milyen kontextusban fordul elő az adott triász.

³⁷ Vö. GENZMER i. m. 474.; RÜFNER i. m. 29. A feltevés alátámasztására ld. Paul. D. 6, 1, 6 (6 ad ed.).

³⁸ Ezzel egyezően RÜFNER i. m. 71. Meglátása szerint ennek legjobb bizonyítéka, hogy az iustinianusi Intitúciókban, valamint a Digestában szereplő dologosztályozások körében ez a fogalom egyáltalán nem kerül említésre.

³⁹ GENZMER i. m. 483.

⁴⁰ Vö. GENZMER i. m. 483. Ezzel kapcsolatban mindenképpen szükséges hangsúlyozni a *scientia* és az *ars* közötti eltérést, minthogy a római jogászok körében a *ius* jellemzően az *ars* körébe tartozik, amíg mainapság inkább a *scientia* körébe sorolják, mint azt Genzmer idézett állítása is jól példázza. A két fogalom közti eltérés alapvetően egy módszertani különbségen nyugszik. A *scientia* deduktív jellegű; az előre megalkotott, absztrakt kategóriák általi jogkeresést jelenti, míg az *ars* induktív: az egyedi esetből reflektálva, annak „hatókörében” igyekszik igazságos megoldást találni. Ehhez ld. különösen FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. 95–96.; ugyanígy Wolfgang WALDSTEIN: *A szívébe írva. A természetjog mint az emberi társadalom alapja*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 31.; lényegileg egyezően FÖLDI–HAMZA i. m. 131. skk.

⁴¹ Vö. RÜFNER i. m. 30.

3. A *res, quae pondere numero mensura constant* és variánsai a primer forrásokban

Azok a fentebb hivatkozott szövegek, amelyekben a *res, quae pondere numero mensura constant* fordulat megtalálható, tárgykörüket tekintve főként vagy a *mutuum*,⁴² vagy a *legatumok* kérdését érintik,⁴³ vagy a *dos* problémakörét⁴⁴ taglalják. Ezen túlmenően létezik két szöveg, amely más tárgykörök kapcsán említi a triászt: egyszer előfordul a *stipulatio*val⁴⁵ összefüggésben, egy alkalommal pedig az adásvétel kapcsán.⁴⁶

Ezen a ponton érdemes áttekinteni a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés előfordulás-változatait a jelzett szövegekben.⁴⁷ Ebben a vonatkozásban a kifejezés-variánsok elemzésének három lépése képzelhető el.

3.1. A ‘dolog’ kifejezése a szövegekben

Az első lépésben azt kell megvizsgálni, hogy a ‘dolog’ jelölésére milyen fordulatokat használnak a jogászok az egyes szövegekben. A leginkább kézenfekvő a *res* szó használata lenne, azonban mégsem minden szövegben találkozhatunk ezzel a szóval, jóllehet a textusok túlnyomó többségében ez jelenik meg.⁴⁸ Mindezek kapcsán érdemes figyelni arra, hogy Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.) és Ulp. 24, 7 szövegeiben a *res* szó a kifejezés többi elemétől egy vagy több szó távolságban, de lényegileg egy gondolati egységben fordul elő. Minden esetre igaz, hogy az általános értelmű *res* szó után egy *quae* vonatkozó névmás áll, ami a *res* pontosítására szolgáló triászt bevezeti. A többi szövegben valamely névmás önállóan vezeti be a már említett triász tagjait.⁴⁹ Egyetlen szöveg van csupán, amelyben az *id* névmás megtalálható,⁵⁰ illetve egy, amelyben a triász előtt *omne* áll.⁵¹ Végezetül egyetlen szöveg van, amelyben a triászt tartalmazó mellékmondatot a *dos*

⁴² Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) és Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.), azzal, hogy az utóbbi két szöveg inkább a *creditum* kérdését érinti.

⁴³ Gai. 2, 196; Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.); Ulp. 24, 7.

⁴⁴ Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Ulp. 6, 8.

⁴⁵ Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.)

⁴⁶ Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)

⁴⁷ Ezt a vizsgálatot Rűfner alapos tanulmányában maga is elvégzi; részletesen ld. RűFNER i. m. 27–31.

⁴⁸ Így tipikusan a *res* szó, illetve ennek ragozott alakja fordul elő az alábbi szövegekben: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) és Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.); Ulp. 24, 7.

⁴⁹ Így *quod* szerepel Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.) és Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.) szövegeiben. *In*, illetve *de his quae* szerepel Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.) és Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.) textusaiban – utóbbiban csak a *haec* névmás fordul elő; *ea quae* Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.) szövegében.

⁵⁰ Vö. Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.).

⁵¹ Vö. Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.).

szó előzi meg.⁵² Mindezekkel összefüggésben helyeselhető ama megállapítás, hogy ezek az utalószók – bár igen kisszámú szövegben meglehetősen változatosan fordulnak elő – a külvilági létezőknek mind ugyanazt a szegmentumát határolják körül. Így okszerű egy olyan következtetés levonása, amely szerint ebben a körben nincs érdemi jelentésbeli eltérés a használt fordulatok között; még az egyes, illetve többes számú alakok váltakozásának sem lehet jelentőséget tulajdonítani.⁵³ Ennek oka abban a tényben keresendő, hogy maga a *res* szó is általános jelentésű: olyan gyűjtőfőnévről van szó, amely jelentésének általános voltánál fogva alkalmas bármely más, hasonló, ám speciálisabb jelentésű főnév helyettesítésére.⁵⁴

3.2. Súly, szám és mérték mint klasszikus τόποι

A második lépés a kifejezés elemzése során a triász magját képező *pondus*, *numerus*, *mensura* főnevek görcső alá vétele, amelyek kivétel nélkül *ablativus*ban szerepelnek a szövegben, legtöbbször bármiféle kötőszó nélkül. Mindössze négy kivétel fordul elő a forrásokban: ezekben a szövegekben vagy a *-ve* kötőszó kapcsolódik a triász utolsó eleméhez,⁵⁵ vagy az *aut* kötőszó ékelődik az egyes elemek közé.⁵⁶ Rűfner is rámutat arra, ami a forrásokból első tekintetre is kiténik, jelesül, hogy a kifejezésben szinte minden elem változik az egyes feltalálási helyeken, ugyanakkor a triász tagjainak nyelvi megjelenítése lényegileg ugyanaz marad.⁵⁷ Ennek hátterében feltehetően az áll, hogy *pondere numero mensura* kifejezés egy τόπος volt: minden bizonnyal a terminológiai pontosság és egységesség jegyében került be a latinba, feltehetően a köztársaságkor végén, majd innét kerülhetett át a jogi nyelvbe mintegy egy évszázaddal később,⁵⁸ feltehető ugyanakkor, hogy a triásszal eredetileg jelezni akart cél lényege addigra már elhalványult.⁵⁹

⁵² Ld. Ulp. 6, 8.

⁵³ Rűfner i. m. 28.

⁵⁴ Vö. ezzel egyezően Mario BRETONE: *I fondamenti del diritto romano. Le cose e la natura*. Roma, Editori Laterza, 2001. 16. és 63–64., valamint ERNOUT–MEILLET s. v. ‘res’. Akár a magyar nyelvben a ‘dolog’ szó, a latin ‘res’ is igen széles körben került alkalmazásra. Ezt alátámasztandó ld. *Oxford Latin Dictionary* s. v. ‘res’; HEUMANN–SECKEL i. m. s. v. ‘res’, ahol nyolc nagy jelentéskört különít el; az első jelentésen (dolog, tárgy) belül további nyolc kategóriát különít el. Így lényegében összesen 16 jelentéskört kapunk, ami nem áll messze az Oxford Latin Dictionary által megadott 19 jelentéstől. A szekundér szerzők is hangsúlyozzák a kifejezés sokrétű voltát; ld. pl. SAVIGNY i. m. 441; BENEDEK Ferenc: *A iusta causa traditionis a római jogban*. (Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 8.) Budapest, Tankönyvkiadó, 1959. 4.; Wojciech DAJCZAK: Der Ursprung der Wendung *res incorporalis* im römischen Recht. *Revue internationale des droits de l’antiquité* L (2003) 98.; GROSSO i. m. 4.; BONFANTE i. m. 5–6.; MARTON i. m. 133.; KASER i. m. 376.; Léon NADJO: *L’argent et les affaires à Rome des origines au IIe siècle avant J.-C.* Louvain–Paris, Peeters, 1989. 169.

⁵⁵ Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.).

⁵⁶ Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.).

⁵⁷ Vö. Rűfner i. m. 29.

⁵⁸ Ld. GENZMER i. m. 483.48; Rűfner i. m. 29.

⁵⁹ Vö. Rűfner i. m. 29. A kifejezés τόπος mivoltával kapcsolatban jegyzi meg Rűfner, hogy a klasszikus jogászok egy kedvelt fordulatáról van szó ebben az esetben, amely különféle szövegösszefüggések-

3.3. A mellékmondati állítmányok

A kifejezés elemzése körében a harmadik lépést a vonatkozó mellékmondat állítmányául szolgáló igék vizsgálata jelenti. Véleményünk szerint ezek mutatják a legnagyobb változatosságot, nem elsősorban az előforduló alakok száma miatt, hanem sokkal inkább az állítmányként használt igék jelentéseiből adódóan. *Constare*, *consistere*, *continere* és *valere* az a négy ige,⁶⁰ amely a forrásokban megjelenik. Ezek közül kettő (*constare* és *continere*) frekventáltan fordul elő a forrásokban,⁶¹ a másik két ige (*consistere* és *valere*) megjelenésére csak egy-egy példa hozható.⁶² A *constare* ige jelentése ebben a körben: áll valamiből (főként valamilyen anyagból) vagy valamiben, alapul valamin, valami valaminek a körébe beszámít, illetve ahhoz a körhöz hozzászámítandó.⁶³ Ezek alapján az ige a triász elemeivel együtt olyan dolgokat jelöl, amelyek számból, súlyból, mértékből állnak, illetőleg ezeken alapulnak. Helyes Rűfner azon meglátása, hogy a súly, a szám, a mérték nem fizikai értelemben vett létezők, ekként a *pondere numero mensura constant* kifejezésnek csak abban az esetben van értelme, ha feltesszük, hogy ezeket a dolgokat a szám, a súly, a mérték alá történő besorolás alapján lehet egyedileg meghatározni, tehát a dolog lényege a súly, szám, mérték szerint kifejezett mennyiségtől függ.⁶⁴ A *continere* ige – hasonlóan az előbb bemutatott társához – számos jelentéssel bír, amelyek közül jelen esetben a ‘nyugszik vagy alapul valamin’, illetve az ‘áll valamiből’, ‘magában foglal, átfog valamit’ jelentések bírnak relevanciával, mivel – mint azt már fentebb jeleztük – a forrásokban megtalálható igealakok kivétel nélkül passzívak.⁶⁵ A passzív alak szerepe itt abban érhető tetten, hogy a szövegben ezzel kerül kihangsúlyozásra az a tény, hogy a *res* vonatkozásában ezeknek a dolgoknak a szám, súly, mérték szerinti figyelembe vétele áll a középpontban: ezek a dolgok szám, súly, mérték szerint határozhatók meg.⁶⁶ A fennmaradó két igealak, *consistere* és *valere*, nem jelentenek különösebb problémát: jelentésük és alkalmazási körük lényegében egybe esik *constare* jelentésével. *Valere* vonatkozásában megjegyzendő, hogy a triász ezzel az igével

ben, különféle tartalmakkal volt megtölthető. Vö. RÜFNER i. m. 71.

⁶⁰ Ezzel egyezően GROSSO i. m. 80.

⁶¹ *Constare* szerepel az alábbi helyeken: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.); Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicom.); Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.). A *continere* ige passzív alakjaival találkozhatunk az alábbi textusokban: Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Paul. D. 12, 1, 2, 3 (28 ad ed.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.); Ulp. 6, 8; Ulp. 24, 7.

⁶² A *consistere* Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.) szöveghelyen, a *valere* pedig Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.) textusában olvasható.

⁶³ Vö. FINÁLY S. V. ‘consto’; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v. 3b; HEUMANN–SECKEL s. v. ‘constare’; ERNOUT–MEILLET s. v. ‘sto’.

⁶⁴ Vö. RÜFNER i. m. 30.

⁶⁵ Vö. FINÁLY S. V. ‘contineo’; HEUMANN–SECKEL s. v. ‘continere’; ERNOUT–MEILLET s. v. ‘teneo’.

⁶⁶ Ebben az értelemben *Oxford Latin Dictionary* s. v. ‘contineo 12c’. Ezzel egyezően RÜFNER i. m. 31.

együtt azt van hivatva megjeleníteni, hogy az említett dolgok szám, súly, mérték alapján érvényesülnek, vagyis lényegük a nevezett tulajdonságok révén érvényesül.⁶⁷

4. A kifejezés objektív és szubjektív értelme

Thomas Rűfner a helyettesíthető dolgokról szóló monográfiájában⁶⁸ a római jogi forrásokat két csoportba sorolja: az egyikbe tartoznak azok a szövegek, amelyekben a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés objektív értelemben fordul elő.⁶⁹ Véleménye szerint a döntő szempont minden vélemény vonatkozásában a tárgyak fajtán belüli felcserélhetősége; ebből adódóan a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés lényegében a hatályos jogi felfogással egyező értelemben fordul elő ezekben a forrásokban. Mivel a gaiusi szövegek túlnyomó többségében a *mutuum*-ról esik szó, ekként úgy véli, hogy Gaius számára a *mutuum* egyfajta modellként szolgált, és a kifejezésnek az összes többi intézmény körében fellelhető előfordulása is ebből a modelltől indult ki.⁷⁰ Külön csoportot képeznek Rűfner vizsgálódásában azok a szövegek,⁷¹ amelyekben az említett kifejezés vegyes, objektív-szubjektív értelemben jelenik meg. Rűfner meglátása szerint ebben a vonatkozásban a jogászok – főként Ulpianus – azt hangsúlyozzák, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* körébe olyan dolgok tartoznak, amelyek egy konkrét jogviszonyban kizárólag a fajta szerint kerülnek meghatározásra. Az objektív elemet az a tényező hordozza, hogy az egyes szövegekben alkalmanként előforduló példák mind-mind Gaius szövegeire vezethetők vissza.⁷² Rűfner vizsgálódásáról összességében elmondható, hogy középpontjában a felcserélhetőség áll. Ebből kiindulva megállapítja, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának objektív értelméből következik, hogy az ebbe a csoportba sorolt dolgok rendszerint a fajta szerinti meghatározás által válnak jogviszonyok tárgyaivá. A fogalom szubjektív értelmezése körében csak azok a dolgok veendő figyelembe, amelyeket objektív értelemben súly, szám, mérték szerint szokás meghatározni.⁷³ A klasszikus jogászok pontosságával első tekin-

⁶⁷ Vö. RÜFNER i. m. 31.

⁶⁸ Rűfner egyik célja annak bizonyítása, hogy a klasszikus jogászok munkáiban a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés csak az objektíve felcserélhető dolgokat jelenti. Ezt a széles körben elterjedt nézetet a források alapján sikerül cáfolnia, még akkor is, ha vizsgálódása lényegében felemás eredménnyel zárul, mert bár bizonyítja egy szubjektív értelmezés létét is a klasszikus jogászok munkáiban, azonban ez lényegileg összefügg a fogalom objektív értelmezésével is. Vö. RÜFNER i. m. 20. és 71.

⁶⁹ Ebbe a csoportba sorolja Rűfner a már vizsgált szövegek közül az alábbiakat: Gai. 2, 196; Gai. 3, 90; Paul. D. 12, 1, 2 pr. – 3 (28 ad ed.); Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.); Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.). Ezen túlmenően megvizsgálja még az adásvétel kapcsán hivatkozott szöveg folytatását (Gai. D. 18, 1, 35, 6 [10 ad ed. provinc.], valamint a C. 4, 18, 2, 1 szövegét is.

⁷⁰ Vö. RÜFNER i. m. 55.

⁷¹ Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicom.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Ulp. D. 30, 34, 6 (21 ad Sab.); Ulp. D. 30, 47, 1 (22 ad Sab.).

⁷² Vö. RÜFNER i. m. 69.

⁷³ Vö. RÜFNER i. m. 70.

tetre összeegyeztethetetlennek tűnhet ugyan a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájának kétféle értelmezése, azonban Rűfner nagyon helyesen rámutat arra, hogy végső soron mindkét értelmezés gondolati magja a fogalom természetes, nyelvi értelmében érhető tetten: olyan külvilági létezők megjelölésére szolgál, amelyek körében a szám, súly, mérték szerinti meghatározás döntő jelentőséggel bír. Ebből adódóan a fogalom objektív és szubjektív értelme között nincs lényegi különbség, hiszen az objektív értelmezés keretén belül ezek a dolgok a forgalomban éppen a felcserélhetőség miatt mennyiségként, ha úgy tetszik „ömlesztve” jelennek meg; a szubjektív értelmezés körében pedig – a fajta meghatározása mellett – éppen ennek az említett mennyiségnek az átadása révén kerülhet sor a jogviszony tárgyának meghatározására.⁷⁴

5. A forrásokban a kifejezést magyarázó példák vizsgálata

Meglátásunk szerint érdemes lehet a vonatkozó forrásoknak egy olyan jellegű vizsgálatát is elvégezni, amelynek keretében arra összpontosítunk, hogy mely szövegekben fordul elő a triász önállóan, és melyek azok a szövegek, ahol a *res, quae pondere numero mensura constant* kifejezéshez konkrét példák is társulnak.

A res, quae pondere numero mensura constant kifejezés példákkal fordul elő: *A res, quae pondere numero mensura constant* kifejezés önállóan fordul elő:

Gai. 2, 196

Gai. 3, 90

Inst. 3, 14 pr.

Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)

Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.)

Paul. D. 12, 1, 2, 1 (28 ad ed.)

Paul. D. eod. 3 (28 ad ed.)

Gai. D. 23, 3, 42 (11 ad ed. provinc.)

Paul. D. 35, 2, 1, 7 (sing. ad legem Falc.)

Maec. D. 35, 2, 30, 3 (8 fideicomm.)

Ulp. 6, 8

Ulp. 24, 7

Három szöveg maradt ki ebből a csoportosításból, amelyeket „köztes eseteknek” tekinthetünk, az alábbiak miatt.⁷⁵ A Licinius-szövegben szerepel ugyan két példa, azonban ezek szerződési kikötések, amelyek ebben a formában azt a célt szolgálják, hogy a véleményben megfogalmazott „főszabály” alól (*quod pondere aut numero aut mensura continetur, ibi dari debet ubi petitur*) kivételt szolgáltatassanak (*nisi si adiectum fuerit „centum modios ex illo horreo” aut „vini amphoras ex illo dolio”*). Látható, hogy a kivételek nem is konkrét dologfajtákat, hanem mennyiségeket neveznek meg. Ulpianus és Papinianus textusaiban pénzről esik szó: az előbbi szövegben mint hagyomány (*quas pecunias legavi*), az utóbbiban mint *stipulatio*s lekötés

⁷⁴ Vö. RÜFNER i. m. 70–71.

⁷⁵ Licin. D. 5, 1, 38 (4 regul.); Ulp. D. 30, 30 pr. (19 ad Sab.); Pap. D. 45, 1, 115 pr. (2 quaest.).

(*quingenta aureos dari spondes*) tárgya jelenik meg. Az utóbbi szövegekben közös tehát, hogy a példaként szereplő egy-egy dolog valamely konkrét esetben szerepelt; összességében akként foghatók fel itt a példák, mint a *res, quae pondere numero mensura constant* fordulat gyakorlati alkalmazásai, tehát nem a kifejezés tartalmát magyarázandó szerepel a szövegekben *pecunia* és *aurei*.

Ezen a ponton szükségesnek mutatkozik, hogy azokat a szövegeket, amelyek a *res, quae pondere numero mensura constant* kategóriájára példákat hoznak, részletesebben is megvizsgáljuk. Az elemzés első pillérét a szövegekben felsorolt példák képezhetik.

Gai. 2, 196

„[...] *sed eas quidem res, quae pondere, numero, mensura constant, [...] veluti vinum, oleum, frumentum, pecuniam numeratam; [...]*”

Gai. 3, 90

„[...] *mutui autem datio proprie in his fere rebus contingit, quae res pondere, numero, mensura constant, qualis est pecunia numerata, vinum, oleum, frumentum, aes, argentum, aurum; [...]*”

Inst. 3, 14 pr.

„[...] *mutui autem obligatio in his rebus consistit quae pondere, numero mensurave constant, veluti vino, oleo, frumento, pecunia numerata, aere, argento, auro, [...]*”

Gai. D. 18, 1, 35, 5 (10 ad ed. provinc.)

„*In his quae pondere numero mensurave constant, veluti frumento vino oleo argento, [...]*”

Gai. D. 44, 7, 1, 2 (2 aur.)

„[...] *Mutui autem datio consistit in his rebus, quae pondere numero mensurave constant, veluti vino oleo frumento pecunia numerata, [...]*”

A forrásokban elfoglalt helyük alapján három szöveg (Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]) képezhet egy alcsoportot, mivel mindhárom a *mutuum* kérdéskörével foglalkozik. A fennmaradó szövegek egyike (Gai. 2, 196) a *legatum per vindicationem* témakörébe sorolható, a másik (Gai. D. 18, 1, 35, 5 [10 ad ed. provinc.]) pedig az adásvételt érinti. A szövegek mindegyikében megjelenik példaként a bor (*vinum*), az olaj (*oleum*) és a gabona (*frumentum*). Négy szöveg említi példaként a készpénzt (*pecunia numerata*), három az ezüstöt (*argentum*), kettő pedig a rezet (*aes*), az aranyat (*aurum*). Talán nem véletlen, hogy a példákat is hozó szövegek Gaius tollából származnak – legalábbis az ötből négy, ugyanakkor ismeretes, hogy a iustinianusi Intitúciók szerkesztése során Tribonianus, Theophilus és Dorotheus jelentős mértékben támaszkodott Gaius két munkájára (*Institutiones, Res cotidianae sive aurea*), amelyeket a császár kifejezetten meg is említ.⁷⁶

⁷⁶ Vö. Prooem. 6: *Quas ex omnibus antiquorum institutionibus et praecipue ex commentariis Gaii*

Ami most már a szövegek által említett példákat illeti, meglátásunk szerint ezek három, nagyban-egészben jól elkülöníthető csoportra oszthatók:⁷⁷

- a) *pecunia numerata*: csoportbeli különállását az indokolja, hogy egyedül ennek az esetben találkozhatunk kettős természettel, amennyiben a pénz értéke elválik a hordozó anyag értékétől, és lényegében magától a hordozó anyagtól is;⁷⁸
- b) *vinum, oleum, frumentum*: a mindennapi szükségletek kielégítésére alkalmas vagyontárgyak, vagyontátrészek, amelyek esetében a lemérés, a súly, illetve az űrmérték meghatározása céljából elengedhetetlen;⁷⁹
- c) *aes, argentum, aurum*: az *aes* kivételével nemesfémek; ritkaságuk, szépségük és tartósságuk folytán alkalmasak arra, hogy az egyén gazdagságának fokmérőjeként szolgáljanak.⁸⁰

Ha összehasonlítjuk az öt forrásszövegben szereplő példák közvetlen szöveggörnyezetét, látható, hogy az öt szövegből csak egyben (Gai. 3, 90) szerepel a *qualis est* fordulat a példák előtt, az összes többiben viszont a *veluti* előzi meg a példákat, ami arra utal, hogy nem kimerítő jellegű felsorolásról van szó: meglehet, hogy eme példák csupán a mindennapi életben leggyakrabban előforduló esetekre akarnak utalni. Ennek további bizonyítékeként szolgálhat az a tény, hogy a bor, a gabona és az olaj – mint mindennapos használatra szánt dolgok – azok, amelyek mind az öt szövegben felsoroltatnak.

nostrī tam institutionum quam rerum cōtīdīanarum aliisque multis commentariis compositas cum tres praedicti viri prudentes nobis optulerunt, et legimus et cognovimus et plenissimum nostrarum constitutionum robur eis accommodavimus. Ezzel egyezően RÜFNER i. m. 55.

⁷⁷ Ehhez lényegileg hasonló csoportosítással él Rűfner is; ld. RÜFNER i. m. 33.

⁷⁸ A pénz kettős természetére, jelesül, hogy egyfelől olyan dolog, mint bármely más (Sache wie anderen), másfelől pedig valamely érték megjelenítője (Repräsentanten eines Werths) ld. különösen Georg Friedrich PUCHTA: *Cursus der Institutionen*. Band 2. Leipzig, Verlag von Breitkopf und Härtel, 1866. 223. b) jegyzet; BENEDEK Ferenc: Pénztulajdon és kondíció a római jogban. In: *Jogtörténeti tanulmányok I.* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966. 251–267., 251.; BESSENYŐ (1994) i. m. 7, további irodalommal.

⁷⁹ Ebből a körből említ példát Paulus is: gabona, illetőleg bor átadásáról van szó; vö. Paul. D. 12, 1, 2 pr. (28 ad ed.). Jelezni kell ugyanakkor, hogy itt is konkrét esetekben előforduló példák kerülnek említésre!

⁸⁰ Kivételként talán egyedül az *aes* említhető, amelyből akár fegyvert is kovácsoltak, lévén már a kezdeti időkben elegendő mennyiségben állt rendelkezésre. Ehelyütt érdemes utalni rá, hogy az *aes* kifejezés (görög megfelelője: χαλκός) egyaránt jelölheti a rezet és ennek leggyakrabban ön hozzáadásával keletkező ötvözetét, a bronzot. Vö. Plin. Nat. Hist. 34, 1-2; William SMITH (ed.): *Dictionary of Greek and Roman Antiquities*. Boston, 18702. s. v. 'aes'; *Oxford Latin Dictionary* s. h. v.; FINÁLY s. h. v. Valószínű, hogy az ezüsthöz és az aranyhoz viszonyított relatív gyakoriságából eredően használatos ez a kifejezés a pénz színönimájaként is. Nem szabad ugyanakkor megfélekedni arról sem, hogy Rómában a kezdeti időkben rézpenz volt használatban, ez azonban – érzésünk szerint – éppen az *aes* relatív gyakoriságának köszönhető. Vö. ezzel egyezően Ulp. D. 50, 16, 159 (1 ad Sab.): *Etiam aureos nummos „aes” dicimus.* *Oxford Latin Dictionary* uo.; FINÁLY uo. Érdemes arra is figyelemmel lenni, hogy némely esetben az *aes* szót 'érc' jelentéssel szokás visszaadni magyarul, amely véleményünk szerint abból a szempontból nem teljesen helytálló, hogy az érc egy ásvány, mégghozzá olyan, amely kellő mennyiségben tartalmaz valamely fémét, vagy fémvegyületet ahhoz, hogy annak kitermelése gazdaságos legyen.

6. Záró gondolatok: az *eiusdem naturae reddantur* mint igazságosság-posztulátum

A soron következő logikus kérdés az lehet, hogy milyen tágabb szövegkörnyezetben jelenik meg az egyes, fentebb felsorolt forrásszövegekben a *res, quae pondere numero mensura constant* példákkal illusztrált kategóriája. Mint jeleztük, az egyik Gaius-szöveg (Gai. 2, 196) a *legatum per vindicationem* kérdésével foglalkozik. Kiindulópontul az az állítás szolgál, hogy csak olyan vagyonalkatrészek lehetnek a *legatum per vindicationem* tárgyai, amelyek a végrendelkező civiljogi tulajdonában vannak (*quae ex iure Quiritium ipsius testatoris sunt*). A súly, szám, mérték szerint meghatározott dolgok vonatkozásában elegendő, ha ezek felett a végrendelkezőnek halála pillanatában áll fenn civiljogi tulajdona (*placuit sufficere, si mortis tempore sint ex iure Quiritium testatoris*), minden más vagyonalkatrészek azonban mind a végrendelkezés, mind a végrendelkező halála pillanatában fent kell, hogy álljon a civiljogi tulajdon (*ceteras res vero placuit utroque tempore testatoris ex iure Quiritium esse debere*). Ennek a szabálynak a hátterét világítják meg a *mutuum* témakörével foglalkozó töredékek (Gai. 3, 90; Inst. 3, 14 pr.; Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]), ezekből a szövegekből ugyanis arra nézve nyerhető információ, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* körébe tartozó vagyonalkatrészekre milyen szabályok érvényesülnek. Mindhárom szövegben közös a *res, quae pondere numero mensura constant* átadásának indoka: erre azért kerül sor, hogy ezek a vagyonalkatrészek az átvevő tulajdonába kerüljenek (*in hoc damus, ut accipientium fiant*).⁸¹ Gaius és Iustinianus institúcióiban szerepel még egy fordulat, ami az átadás módját írja le, jelesül ezeket a vagyontárgyakat megszámlálva, megmérve vagy mérlelve adjuk át (*aut numerando aut metiendo aut pendendo*). Ennek folyományaként az adós lejáratkor nem ugyanazokat a vagyontárgyakat (*nobis non eadem [res]*), hanem ugyanabból a fajtából ugyanazt a számlálás, megmérés vagy mérlelés alapján adó mennyiséget köteles visszaszolgáltatni. Ebben a vonatkozásban a három szöveg eltérő kifejezéseket használ. Gaius institúcióiban azt olvashatjuk, hogy „*sed aliae eiusdem naturae reddantur*”. Pusztán csak névmással utal a dologra, ami azt fejezi ki, hogy az egyediség irreleváns, a lényeg, hogy amit az adós visszaad, az ugyanolyan természetű (*eiusdem naturae*) legyen; ennek mibenlétét azonban közelebbről nem határozza meg. A iustinianusi institúciókban az áll, hogy a visszaadandó dolog (itt már kifejezetten szerepel a *res*) „*aliae eiusdem naturae et qualitatis reddantur*”: az egyedek lehetnek eltérőek, feltéve, hogy természetük (*natura*) és jellemzőik, tulajdonságaik (*qualitas*) megegyeznek. A *qualitas* jelentéséből adódóan nagy valószínűséggel *natura* pontosításaként szerepel a szövegben, hiszen az előbbi kifejezés valaminek az alapvető tulajdonságára, jellemzőjére, természetére utal.⁸² Lényegében tehát a szövegben szereplő *natura* azt fejezi ki, hogy a *res, quae pondere numero*

⁸¹ Ebben a formában szerepel Gaius és Iustinianus institúcióiban, a Digestában viszont „*in hoc damus, ut fiant accipientis*” szerepel, amelynek jelentése megegyezik a másik két szövegben írottakkal.

⁸² Vö. *Oxford Latin Dictionary* s. v. ‘qualitas’; ERNOUT–MEILLET s. v. ‘qualis’; LIDDELL–SCOTT s. v. „ποιότης”.

mensura constant a megszámlálás, lemérés, mérlegelés által töltik be a rendeltetésüket, és ennek pontosítása, jobb érthetősége kedvéért kerülhetett be a szövegbe a *qualitas* szó.⁸³ A harmadik, a Digestából származó szöveg (Gai. D. 44, 7, 1, 2 [2 aur.]) úgy fogalmaz, hogy „*alias recepturi eiusdem generis et qualitatis*”: a *genus* és a *qualitas* együtt akként fogható fel, mint *natura* értelmezése, konkrét tartalommal való megtöltése.

Összegzőképpen megállapítható, hogy az *eiusdem naturae reddantur* követelménye annak szabatos kifejezéseként szerepel Gaiusnál, hogy miként kell egy jogviszonyban olyan módon eljárni, hogy utóbb egyik fél se állíthassa, hogy neki nem azt adták meg, ami jog szerint járt volna. Ekként ha úgy tetszik az idézett kitétel a *ius suum cuique tribuendi* gyakorlati érvényesülésének záloga, hiszen ennek révén valószínűleg meg a mások jogának tiszteletben tartása. Azok a dolgok, amelyek a *mutuum* keretében átadásra és visszaadásra kerülnek, egyenlők kell, hogy legyenek: csak ilyenkor nem vitathatja egyik fél sem, hogy számára mit kellett (volna) megadni. Az így megvalósítandó egyenlőség azonban nem homogén: egyfelől azonosság, másfelől egyenértékűség formájában ölthet testet. A *mutuum* keretében éppen az utóbbi, vagyis az egyenértékűség alapján álló egyenlőség követelményével állunk szemben. Ez azt jelenti, hogy olyan dolgot kell visszaadni, amely azonos mennyiségű, minőségű, értékű azzal a dologgal, amit a kölcsönbe adó eredetileg átadott, minthogy az egyenlőséget a *rerum natura* szerint kell mérni.⁸⁴ A *rerum natura*, amely – mint láttuk – egyebek mellett elsődlegesen a létezését jelöli, magában foglal egy célt – amire az adott dolog rendeltetett. Ez tehát a dolgokat mindig önmagukban méri. Emellett a *rerum natura* vonatkozik még mennyiségre (*quantitas*), illetve minőségre (*qualitas*) – ekkor azonban az adott dolgot már valamilyen más dologhoz mérjük: *qualitas*, illetve *quantitas* által válik lehetővé a dolgok egyenlőségének értelmezése.

⁸³ Ezzel lényegében egyezően RÜFNER i. m. 33, azzal, hogy a szerző a maga részéről a textus értelmezését problémásnak tartja. Összességében ezt a felfogást tükrözi az adásvétellel foglalkozó Gaiusz-szöveg is (Gai. D. 18, 1, 35, 5 [10 ad ed. provinc.]), hiszen ehelyütt az olvasható, hogy a *res, quae pondere numero mensura constant* esetében akkor beszélhetünk *perfecta emptiőről*, mihelyt azokat leszámították, lemérték, mérlegelték (*cum adnumerata admensa adpense sint*), minthogy ezekben az esetekben úgy kell tekinteni, mintha az adásvételhez a lemérésre, megszámlálásra vonatkozó feltételt tűzték volna.

⁸⁴ A *rerum natura* kérdéséhez ld. pl. Herbert SCHAMBECK: *Der Begriff der „Natur der Sache“*. Ein Beitrag zur rechtsphilosophischen Grundlagenforschung. Wien, Springer Verlag, 1964.; Francisco CUENA BOY: La idea de *rerum natura* como criterio básico de la imposibilidad física de la prestación. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité* XL (1993) 227–262.; ERDŐDY János: Intelleguntur in *rerum natura* esse. A 'rerum natura' kifejezés megjelenése és mibenléte a Digestában. *Iustum Aequum Salutare* VI. 2010/1. 151–173.; FRIVALDSZKY János: *A jogfilozófia alapvető kérdései és elemei*. Budapest, Szent István Társulat, 2011. 158–167.

